
Morele competenties voor professionals

Ethiek

de basis

Wieger van Dalen

Tweede druk

Noordhoff Uitgevers

Ethiek de basis

Morele competenties voor
professionals

Wieger van Dalen

Tweede druk

Noordhoff Uitgevers, Groningen/Houten

Ontwerp omslag: Rocket Industries

Omslagillustratie: Getty Images

Cartoons: Auke Herrema, Delft

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13,
9700 VB Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich aanbevolen.

0 / 12

Deze uitgave is gedrukt op FSC-papier.

© 2012 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-84028-0

ISBN 978-90-01-79554-2

NUR 737

Woord vooraf

Dit boek (in de eerste druk *Basisboek ethiek* geheten) mag zich verheugen in een groeiende belangstelling in onderwijsland. Ondanks de morele ontwikkelingen in de samenleving en de nieuwe generaties studenten die dit oplevert, blijkt de aanpak van dit boek bij te dragen aan de ontwikkeling van de morele professionaliteit van studenten. Deze aanpak bestaat uit een grondige verdieping van de morele concepten die onze morele oordelen onderbouwen en is gericht op het verwerven van morele competenties. Het daadwerkelijk uitvoeren van moreel verantwoord gedrag is het centrale doel van waaruit dit boek is geschreven.

In dit boek komen de termen duurzaamheid en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen niet voor. Ten eerste omdat deze begrippen een moraliserend effect hebben op een gesprek. Daarmee wordt onder tafel geschoven wat ik juist op tafel wil hebben, namelijk de vraag: wat is verantwoord gedrag in deze situatie? Ten tweede omdat duurzaamheid en MVO veel morele keuzes op managementniveau opleveren, maar veel minder vragen op het niveau van de beginnende professional. En dit boek is juist geschreven voor deze laatste groep, de beginnende afgestudeerde.

In tegenstelling tot wat gangbaar is, gebruik ik in dit boek de formulering 'hij of zij' als ik over een mens in de derde persoon enkelvoud spreek. Het is mijn morele overtuiging dat een gelijke behandeling van de seksen, ook in een tekst, belangrijker is dan de veelgehoorde argumenten van teksteconomie en leesbaarheid.

Veel mensen hebben een bijdrage geleverd aan dit boek, soms zonder dat ze het zelf weten. Ten eerste zijn daar de gebruikers en proefboeklezers met hun vaak zeer waardevolle opmerkingen; mijn naaste collega's Pascal de Vries, Adriaan de Boo en Huib Zegwaard, met wie ik samen mag werken; en Harry Donker, wiens vertrouwen in een goede afloop van grote waarde is geweest. Dank daarvoor.

In deze tweede druk zijn cases geactualiseerd en zijn reflectievragen en -opdrachten in de hoofdstukken toegevoegd. Hoofdstuk 1 is toegankelijker gemaakt door een betere ordening in de theorie aan te brengen en hoofdstuk 7 over integriteit is beter in het boek geïntegreerd.

Schoonebeek, voorjaar 2012
Wieger van Dalen

Inhoud

Effectief studeren 8

1 Moraal, een kwestie van oordelen 11

- 1.1 Het intuïtief moreel oordeel 12
  - 1.2 Het verschil tussen kennen, oordelen en voelen 14
  - 1.3 Waaraan herken je een moreel oordeel 17
  - 1.4 Ethiek, moraal en het moreel vertoog 20
  - 1.5 Morele competenties 23
- Samenvatting 27

2 Normen, waarden én ... deugden 29

- 2.1 Normen 30
  - 2.2 Waarden 32
  - 2.3 Deugden 33
  - 2.4 Ethische theorieën 35
  - 2.5 Drie ethische theorieën vergeleken 37
- Samenvatting 41

3 Verantwoordelijkheid 43

- 3.1 Verantwoordelijkheid is overal 44
  - 3.2 Waar komt verantwoordelijkheid vandaan 46
  - 3.3 Verantwoorde beslissingen 48
  - 3.4 Verzachtende en verontschuldigende omstandigheden 52
- Samenvatting 54

4 Vrijheid 57

- 4.1 Zelfbeschikking zonder dwang 58
  - 4.2 Vrijheid van en vrijheid tot 60
  - 4.3 Vrijheid als verantwoordelijkheid 62
- Samenvatting 64

5 Rechten 67

- 5.1 Rechten, een speciaal soort normen 68
  - 5.2 Verschillende soorten rechten 70
  - 5.3 Verhouding tussen moraal en recht 74
  - 5.4 Als rechten botsen 75
- [Samenvatting 78](#)

6 Rechtvaardigheid 81

- 6.1 Rechtvaardige behandeling 82
  - 6.2 Rechtvaardige verdeling 83
  - 6.3 Rechtvaardige procedures 87
- [Samenvatting 90](#)

7 Integriteit en morele competentie 93

- 7.1 Wat is nodig voor moreel gedrag 95
  - 7.2 Wat is nodig voor integriteit 100
  - 7.3 Integriteit is een deugd 104
- [Samenvatting 107](#)

8 Systematische morele beoordeling van een situatie 109

- 8.1 Formuleren van een morele vraag 110
  - 8.2 Moreel denken is gevoelig denken 112
  - 8.3 Stappenplan voor een onderbouwd moreel oordeel 114
- [Samenvatting 117](#)

Literatuur 118

Bijlagen 120

- 1 Grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden 2002 (hoofdstuk 1) 120
- 2 Universele verklaring van de rechten van de mens 124

Register 129

Effectief studeren

‘Verantwoordelijkheid neem je individueel op je en leg je collectief af.’

© Noordhoff Uitgevers bv

3 Verantwoordelijkheid

Wat moet je doen?
Waar word je op aangesproken?
Wie rekent op jou?
Kies jij?
Of heb je excesses?

Taken en plannen 45	Benoegtheid 48
Rosenschap afgegeven 45	Verantwoordelijk voelen 48
Aansprakelijkheid 46	Zelfstandig beslissen 50
Takverantwoordelijkheid 47	Aanspreekbaarheid 51
Draagverantwoordelijkheid 47	Verzachtende omstandigheden 52
Verantwoordelijk zijn 47	Verzachtende omstandigheden 53
Bedrijfscultuur 48	

Hoofdstukopeningen met quote, vragen en navigatiewoorden

© Noordhoff Uitgevers bv

2.2 Waarden

In de vorige paragraaf stond het begrip 'norm' centraal. Als we een moreel oordeel onderbouwen met een norm, dan vergelijken we ons gedrag met wat de norm voorschrijft. Je kunt echter ook een oordeel onderbouwen door te verwijzen naar de gevolgen van een handeling.

Om de gevolgen van een handeling inzicht te bezitteren, gebruiken we waarden. We vergelijken de gevolgen van ons gedrag met een vooropgesteld doel dat we willen realiseren. Zo'n doel noemen we een waarde. We kijken opnieuw naar de voorbeelden uit de vorige paragraaf en onderbouwen de keuzes nu niet met normen, maar met waarden. Je kunt bijvoorbeeld koffie meenemen voor je collega's omdat je collegialiteit belangrijk vindt. Je kunt ervoor kiezen een opdracht af te maken, hoewel je liever tv-licht omdat je betrouwbaarheid belangrijk vindt (je hebt het beloofd). Collegialiteit en betrouwbaarheid functioneren hier als morele waarden. Het zijn op zichzelf nastrevenwaardige zaken die je proberen te realiseren in je gedrag.

Morele waarde Een morele waarde is een ideaal, een principe betreffende goed samenleven dat we proberen te realiseren door middel van ons gedrag.

Zo'n ideaal of principe proberen we altijd in één woord te omschrijven. Dit kan soms moeilijk zijn, maar het idee erachter is dat als die waarde werkelijk belangrijk is, dat het woord ervoor dan ook bestaat. Voorbeelden van waarden zijn het bekende 'honesty, equality, freedom' (vrijheid, gelijkheid, broederschap) uit de Franse revolutie. Maar ook gezondheid, vrijheid, rechtvaardigheid, solidariteit of gelijkheid zijn belangrijke waarden in de moderne samenleving.

Waarden zijn hoerwoorden. Iedereen is er voor.

Iedereen streeft waarden na in zijn of haar leven. Het geheel van die waarden vormt die een omschrijving van wat die persoon 'goed samenleven' acht. Hiern kunnen waarden als gezondheid, vrijheid en eigendom worden genoemd, maar ook rechtvaardigheid, solidariteit of gelijkwaardigheid.

Het verschil tussen normen, uit de vorige paragraaf, en waarden kan als volgt worden omschreven. Waarden zijn abstracte idealen of doelen die men door middel van bepaald gedrag nastreeft; het is datgene wat men uiteindelijk beoogt te bereiken. Normen daarentegen zijn concrete regels die als praktische richtlijn voor het handelen functioneren.

Voorbeeld 2.1
 Een docent ethiek is een tentamen met open vragen aan het nakijken. Hij beoordeelt van alle tentamens een vraag en gaat dan over naar de volgende vraag. Door zo te werken beoordeelt hij alle studenten gelijk. Hij heeft twee uur per vraag nodig en het is nu 10 uur.

© Noordhoff Uitgevers bv

NORMEN, WAARDEN EN ... DEUGDEN

3. awards. Als hij nu aan de laatste vraag begint, krijgt hij die niet meer af varend want hij wil niet na 11 uur 's avonds werken. Maar als hij morgenavond verdroogt, beoordeelt hij de studenten niet gelijk - en geeft beoordeling vindt hij erg belangrijk. Lutter, morgen is de velds werking na het tentamen. Als hij nu niet alles rijk, heeft hij het tentamen niet binnen een week nagelaten en hij vindt dat een tentamen loch wet binnen vijf werkdagen terug mag zijn bij de studenten. En dat is ook de regel op de afdeling. Daar doort moet kiezen tussen gelijk behandeling van de studenten en het op tijd nakijken van de tentamens. Dit zijn twee waarden die hij beide wil realiseren maar die elkaar uitsluiten. Hij moet kiezen. Wat is de meeste vraag die de docent moet beantwoorden om 10 uur 's avonds?

2.3 Deugden

NORMEN, WAARDEN EN ... DEUGDEN

We hebben tot nu toe gedrag beoordeeld door de handeling zelf te vergelijken met normen en door de gevolgen van de handeling te vergelijken met waarden. Aan iedere handeling liggen echter ook bedoelingen van de persoon ten grondslag. We kunnen een moreel oordeel ook onderbouwen door te verwijzen naar deze bedoelingen. Lat wel, het gaat dus niet over het doel van een handeling, dat is immers een waarde, maar over de richting van een persoon om altijd in zo'n situatie zo te handelen. Je hebt het dan over een karaktereigenschap van iemand. Karaktereigenschappen betreffen goede samenlevingsnormen we deugden. En als je een moreel oordeel geeft over gedrag aan de hand van die bedoelingen, dan beoordeelt je met behulp van deugden. Een deugd is een goede karaktereigenschap van mensen, die hun gedrag stuur.

Een deugd is een goede karaktereigenschap betreffende goed samenleven.

Voorbeelden en cartoons

26 © Noordhoff Uitgevers bv

Om daar achter te komen moet je een morele vraag formuleren waar je intuïtieve oordeel een antwoord op kan zijn. Probeer maar eens. Welke van de drie hiervoor gestelde vragen vind jij het belangrijkste om te beantwoorden? Of vind je moreel niets van de situatie en dus geen van de drie vragen de moeite waard?

Als je hetzelfde oordeel hebt, hoef je nog niet hetzelfde uitgangspunt te delen.

Als je weet welke vraag jij belangrijk vindt, kun je op zoek gaan naar redelijke argumenten om tot een bevestigend antwoord te komen. Je bent dan op zoek naar de redenen waarom je vindt wat je vindt. De verzameling van morele redenen is 'morele uitgangspunten', die we al bespraken in paragraaf 1.3. In het volgende hoofdstuk gaan we verder in op deze redenen voor een moreel antwoord.

Schematische van het boek

Wie kunnen nu het denkstelsel van het boek opstellen:

- 1 Om onze morele competentie te verhogen, moeten we onze morele oordelen beter onderbouwen.
- 2 Hierop formuleren we een morele vraag, waarop ons intuïtief moreel oordeel een antwoord kan zijn.
- 3 Deze vraag gaan we vervolgens systematisch beantwoorden.
- 4 In het proces van het systematisch beantwoorden van de vraag komen dan vanzelf de relevante morele argumenten bovenrijven.

REFLECTIEVRAAG

1.2 Heeft u in je den moment uit je leven waarvan je nu zegt: dat had ik anders moeten doen. Waardoor kwam het dat je over het hoofd zag wat je later wel eens gaan zien? Wat is er bij jou veranderd?

© Noordhoff Uitgevers bv

MORAAL EEN KWESTIE VAN DOORDELLEN 27

Samenvatting

- De wereld en alles wat er is, kunnen we:
  - kennen
  - ervaren
  - beoordelen
- Het resultaat van het beoordelen heet een moreel oordeel en heeft de volgende kenmerken: Een moreel oordeel
  - gaat over gedrag van mensen
  - is inherent vergelijkbaar
  - is normatief
  - is gericht op het goede
  - heeft een specifiek soort emotie op

- Morele oordelen genereren bijna automatisch een gesprek. Dit gesprek vindt in gezinnen, in organisaties en in de samenleving plaats en heet het moreel verloop.
- Professionals moeten vaardig zijn in het morele gesprek. Hiervoor zijn twee vaardigheden belangrijk:
  - het stellen van morele vragen
  - het geven van morele argumenten

'Wat is je mening?'

Bondige samenvattingen, prikkelende quotes en reflectievragen

www.ethiekdebasis.noordhoff.nl

'Verontwaardiging is een gevolg van een moreel oordeel, geen reden ervoor.'

1

Moraal, een kwestie van oordelen

Je mening; wat is dat eigenlijk?

Waarom word je kwaad over gedrag van een ander?

Hoe weet je wat je vindt?

Waarom vind je wat je vindt?

Telt je mening altijd mee?

Ben je het altijd met jezelf eens?

Moreel oordeel 12

Intuïtief moreel oordeel 12

Objectiveren 14

Subjectiveren 14

Normeren 14

Feiten 16

Oordelen 16

Emoties 16

Universaliteitsprincipe 18

Moreel uitgangspunt 18

Morele verontwaardiging 19

Moraal 20

Ethiek 20

Normen en waarden 21

Moreel vertoog 22

Morele vraag 25

Wat is ethiek? Wat is moraal? Het zijn twee begrippen waarmee we een bepaalde manier van kijken, een zienswijze op ons leven aanduiden. Wat voor zienswijze dit is, die morele kijk, zetten we uiteen in dit eerste hoofdstuk. We leggen uit wat je aan het doen bent als je moreel kijkt en we bespreken het resultaat van moreel kijken: een moreel oordeel. Vervolgens geven we vijf kenmerken van morele oordelen om deze oordelen beter te herkennen. Met deze kenmerken kunnen we ook de begrippen 'ethiek' en 'moraal' omschrijven. Ten slotte zullen we zien dat het geheel van morele opvattingen van mensen, de 'moraal', niet onveranderlijk is en voor eeuwig vastligt, maar door de tijd en door nieuwe ontwikkelingen in de maatschappij steeds bijgesteld wordt.

1.1 Het intuïtief moreel oordeel

Iets goed of slecht vinden is eigen aan het dagelijks leven. Meerdere keren per dag spreken we onze waardering of onze afkeer uit over iets dat we meemaken. We beoordelen de wereld om ons heen. Zo'n oordeel kan gaan over het weer, een auto die kapot gaat (balen!), over de macaroni die je eet (héérlijk) of over gedrag van mensen. Als zo'n oordeel gaat over gedrag van mensen en hoe ze met elkaar omgaan, dan spreken we van een *moreel oordeel*. In een moreel oordeel spreek je uit wat je behoorlijk vindt van jezelf en van anderen. Je geeft aan hoe je verwacht dat die ander met jou of anderen om zou *moeten* gaan. We geven drie voorbeeldzinnen waarin zo'n oordeel besloten ligt.

- De docent statistiek laat je nou nooit eens een keer uitpraten!
- Ik vind het lullig dat Chris de verkering uitmaakte via een sms'je.
- Ellen, kon je nu niet éven op me wachten voordat je naar de trein loopt?

Je verwacht dat je kunt uitspreken in de statistiekles. Je verwacht dat Chris de moed heeft persoonlijk de relatie te beëindigen. En je verwacht dat Ellen even op je wacht als je beiden naar het station moet. Uit deze alledaagse voorbeelden blijkt dat moreel oordelen een onderdeel is van het dagelijks leven. Het is zo normaal zelfs, dat het oordelen vaak vanzelf gaat. Zo'n oordeel over Chris of over Ellen komt er gemakkelijk uit. We noemen zo'n moreel oordeel dat vanzelf komt, een *intuïtief moreel oordeel*. Zoals het woord al zegt, oordeel je automatisch, net zoals fietsen automatisch gaat. Je denkt er niet over na vóórdat je het doet. Je weet wel achteraf wat je gedaan hebt, maar je hebt er niet over nagedacht voordat het gebeurde. Het gaat vanzelf, zoals zoveel dingen in je dagelijks leven.

Vaak beseft je niet dat je een moreel oordeel uitspreekt. Het blijft impliciet in je taal. En als de ander je onuitgesproken mening deelt, valt het helemaal niet op. Echter, als de ander het niet met je eens is, dan wordt dat vaak wel duidelijk. Bijvoorbeeld als de docent statistiek er naar vraagt, of omdat iemand anders zegt het prima te vinden dat Chris de verkering per sms beëindigde. Je wordt je dan bewust dat je oordeelt over het gedrag van Chris en dat iemand daar anders over oordeelt. Je intuïtieve morele oordeel wordt dan bewust gemaakt. Je realiseert je dat je een standpunt over het gedrag van iemand hebt. Het gebeurt dan vaak dat er een gesprek ontstaat, of een discussie, over het standpunt. Je wordt dan aan het denken gezet. Is het wel juist wat ik vind?

REFLECTIEVRAGEN

- 1.1 Welke morele oordelen heb jij uitgesproken de afgelopen dagen? Schrijf ze precies zo op als je ze uitsprak.
- 1.2 Welke formulering koos jij; een indirecte of een heel duidelijke uitspraak?

Om te kunnen begrijpen wat er gebeurt als je intuïtieve morele oordeel plotseling bewust wordt, maken we een onderscheid tussen drie verschillende processen die zich in je bewustzijn afspelen:

- Je *oordeelt* dat iets goed of slecht is. Je vindt iets.
- Je *kent* je oordeel. Je weet dat het je mening is en je kent het standpunt van de ander.
- Je *voelt* dat je het oneens bent met de ander. Het oordeel brengt een bepaald gevoel met zich mee.

We lichten het verschil tussen oordelen, kennen en voelen toe aan de hand van de laatste voorbeeldzin. Als je zegt dat ‘Ellen wel even kon wachten’, spreek je een *beoordeling* uit over dat wat je meemaakt. Je beoordeelt de keuze van Ellen die alvast wegloopt. Dit is weliswaar impliciet, je zegt het niet letterlijk, maar het is helder wat je bedoelt. Dit oordeel over het gedrag leer je *kennen* als je het uitspreekt, of als iemand erop reageert. Je wordt je er dan van bewust wat je mening is. Je kent je mening en leert wellicht die van de ander kennen. En ten slotte kun je *voelen* dat je het waardeloos vindt van Ellen dat ze alvast wegloopt. Er klinkt dan verontwaardiging in je stem, boosheid of een andere emotie. Het oordelen is dus iets anders als het kennen van je oordeel of het voelen van je oordeel. Als je oordeelt, neem je een standpunt voor je rekening (‘Ik vind dat ...’). Jij verbindt je met je standpunt en staat ervoor als persoon en bent erop aanspreekbaar. Als je kent, dan blijf je neutraal ten opzichte van je eigen standpunt. Je beschrijft alleen wat je weet van jezelf, zoals je je gewicht of lengte kent (‘Het is mijn mening dat ...’). En als je voelt, dan ervaar je het oordeel in je binnenste. Niemand kan daar bij. Het is alleen van jou.

Oordelen**Kennen****Voelen**

Oordelen, kennen en voelen (ervaren) zijn drie te onderscheiden processen in je bewustzijn. *Jij* bent het die oordeelt, kent of voelt. We gaan nu verder in op het resultaat, het gevolg van deze processen.

Je bent jezelf. Je kent jezelf. En je kiest jezelf.

MORAAL, KWESTIE VAN OORDELEN

1.2 Het verschil tussen kennen, oordelen en voelen

Objectiveren

Als je de wereld kent, plaats je dat wat er gebeurt buiten jezelf en beschrijft het vervolgens. Dit proces heet *objectiveren* en het resultaat van dit proces is kennis van de buitenwereld (een objectief domein). Een kenmerk van kennis is dat het gemakkelijk uitwisselbaar is tussen mensen. Als ik je vertel hoe laat de trein gaat, dan weet jij dat ook en hebben we beide dezelfde kennis. Ik heb mijn kennis aan jou overgedragen.

Subjectiveren

Als je de wereld beleeft, richt je je op wat er innerlijk met je gebeurt. Je voelt wat je meemaakt alsof de wereld zich in jou zelf afspeelt. De trein is het station al uit, maar hij zit nog heel erg in je hoofd en in je lijf. Dit proces heet *subjectiveren* en het resultaat is een gevoel in je binnenwereld (een subjectief domein). In tegenstelling tot kennis zijn gevoelens niet uitwisselbaar. Ik kan jouw teleurstelling niet voelen als jij de trein mist. Ik kan me wel voorstellen hoe jij je voelt, maar jouw teleurstelling is en blijft van jou alleen. Ook kan ik jouw gevoelens leren kennen, maar dan nog heb ik niet hetzelfde gevoel als jou. Een gevoel speelt zich af in een persoonlijke binnenwereld van een mens.

Normeren

En ten slotte, als je de wereld beoordeelt, richt je je op gedrag van mensen en wat jij daarvan vindt. Je verbindt gedrag van anderen met je eigen oordeel; je vindt dat gedrag goed of slecht. Dit proces heet *normeren* en het resultaat is een verbinding van jezelf met anderen ofwel een tussenwereld (een normatief domein). Normatieve uitspraken zijn beter uitwisselbaar dan gevoelens omdat ze niet louter persoonlijk zijn. Je kunt het namelijk eens zijn met elkaar en dat van elkaar weten. Maar ze zijn minder goed uitwisselbaar dan kennis omdat ze wel aan de persoon gebonden zijn die het uitspreekt. Morele oordelen zijn dus niet persoonlijk, maar wel persoonsgebonden.

De beschreven processen van kennen, beoordelen en beleven kunnen naar keuze toegepast worden. Het is een bril die je opzet. Maar let op: je hebt altijd een van deze drie brillen op. Er is geen neutraal buitenpunt van waaruit je de brillen en hun effecten kunt vergelijken. Je gebruikt altijd een van deze drie brillen. Je gebruikt altijd een benadering.

REFLECTIEVRAGEN

- 1.3 Met welke bril op ben je dit boek aan het lezen?
- 1.4 Zijn er al momenten geweest dat de andere processen aan de orde waren? Heb je al geoordeeld over gedrag of heb je al een emotie gevoeld?

Laten we eens vanuit deze drie brillen naar de situatie van een van de voorbeeldzinnen kijken.

VOORBEELD 1.1

Stel je voor dat je verkering hebt met Chris en je leest op je mobiel dat het uit is tussen jullie twee. Een mogelijke reactie op het sms'je van Chris is dat je je richt op het beleven ervan; je kunt je dan lekker boos maken en blijven, of uitgebreid gaan huilen, of juist overdreven stoer gaan doen. Mensen met liefdesverdriet zijn vaak heel creatief in het vasthouden van hun gevoel. Deze gevoelens zijn strikt persoonlijk. Een ander kan jouw liefdesverdriet niet voelen. Een ander kan zich wel voorstellen hoe je je voelt, maar kan niet het verdriet zelf voelen. Een gevoel is subjectief. Het beperkt zich tot je eigen binnenwereld. Laten we een andere bril opzetten. Het is heel goed mogelijk dat je na dit sms'je van alles vindt van Chris. Dat het onbehoorlijk is, dat je dit echt niet kan maken, et cetera. Dan ben je het gedrag aan het beoordelen en het resultaat is een normatieve uitspraak, een moreel oordeel over het gedrag. Een vriend of vriendin zal misschien hetzelfde oordeel hebben. Een moreel oordeel kun je wel gezamenlijk hebben. En dit scheidt verbinding. Een derde bril die we op kunnen zetten is die van het beter leren kennen van wat er gebeurd is. Is het waar wat er gebeurt? Heeft misschien een 'grappige' vriend het sms'je verzonden? Je gaat dan op onderzoek uit in de wereld buiten jezelf. Je achterhaalt bijvoorbeeld het nummer waarvan het sms'je verzonden is. Je bent dan aan het objectiveren. De kennis die dit oplevert kun je gemakkelijk delen.

In figuur 1.1 zie je de verschillen tussen de drie benaderingen van de wereld.

FIGUUR 1.1 Verschillende benaderingen van de wereld

Benadering van de wereld	Wat doe je?	Resultaat van de omgang	Centrale vraag
Kennen	Objectiveren: je plaatst het buiten jezelf	Feiten(kennis)	Wat is waar?
Beoordelen	Normeren: je verbindt jezelf met anderen	Morele oordelen	Wat is juist?
Voelen	Subjectiveren: je plaatst het binnen jezelf	Gevoelens	Hoe voel ik me?

We zien in figuur 1.1 dat kennen, beoordelen en voelen benaderingen zijn van de wereld. Deze benaderingen hebben elk hun eigen resultaat. Dit staat opgenomen in de derde kolom. Morele oordelen zijn niet objectief zoals ware kennis, maar het zijn ook geen persoonlijk gevoelde emoties. Morele oordelen zijn het resultaat van het beoordelen van de wereld om je heen. Wat betekent dit nu voor onze communicatie en samenwerking? Wat zijn de gevolgen van het verschil tussen feiten, oordelen en gevoelens voor hoe we samenwerken?

Een moreel oordeel kun je uitwisselen als kennis en voelen als een emotie.

Feiten Oordelen Emoties

Feiten, oordelen en emoties kun je uitwisselen met elkaar en dat doen mensen elke dag in hun leven. Echter, als je morele oordelen uitwisselt gebeurt er wel iets anders dan wanneer je feiten of emoties uitwisselt. Als iemand je vertelt dat de trein om 17.06 uur vertrekt (uitwisseling van een feit), dan bezit je beiden dezelfde kennis. Als een ander je vertelt hoe kwaad hij of zij is, deel je niet dezelfde emotie. Sterker nog, dit zal nooit kunnen omdat je de kwaadheid van een ander niet kunt voelen. Je kunt het je voorstellen, zeker, maar dat is iets anders. Het kan zelfs zijn dat je ook boos wordt als je een verhaal van een ander hoort. Maar dan zijn er twee boosheden in het spel. Dat is ook iets anders. Je deelt niet een boosheid zoals je kennis kunt delen. Als je samen boos bent, zijn er twee gevoelens van boosheid.

Valkuilen van elke benadering

Elke benadering van de werkelijkheid heeft zijn eigen valkuil. Dat wil zeggen dat je er te veel van kunt hebben of dat je te veel beperkt tot een zienswijze. Mensen met een sociale opleiding bijvoorbeeld worden getraind in het omgaan met emoties van anderen en van zichzelf. Dit is belangrijk voor hun functioneren. Door deze focus ontstaat wel de neiging (de valkuil) om ook morele oordelen tot een gevoel te reduceren. Een gesprek over een morele kwestie loopt dan nog al eens dood op een 'Ja, jij voelt dat zo, ik voel dat anders'. Alsof je gevoel het doorslaggevende argument is in een moreel gesprek.

Mensen met een technische opleiding daarentegen worden getraind in het

objectiveren van de werkelijkheid, waardoor de neiging (de valkuil) ontstaat morele oordelen te beschouwen als feiten die je als waarheid moet aannemen. Je hoort dan in een moreel gesprek bijvoorbeeld 'Het is nu eenmaal zo dat ...', waarna een moreel oordeel als een feit wordt gepresenteerd. Door de strikt sociale en de strikt technische benadering laat men zich onbewust beïnvloeden, waardoor men niet meer komt tot een zuiver moreel oordeel. Docenten ethiek ten slotte, hebben als valkuil om van alles de morele kant te willen zien. Om zich bij alles af te vragen of het moreel verantwoord is. Dit is de valkuil van het moraliseren.

En hoe zit het met morele oordelen? Wat gebeurt er als je die uitwisselt? Morele oordelen zitten wat het uitwisselen betreft tussen het delen van kennis en het vermeerderen van emoties in. Een moreel oordeel is enerzijds iets dat in jezelf zit zoals een emotie, maar het is ook iets dat voor meerdere mensen gelijk kan zijn. En dat kunnen we weten van elkaar. Over morele oordelen kun je het immers eens zijn, zoals over feiten. Terwijl het onzin is het eens te zijn over gevoelens. Dit eens zijn over morele oordelen vergt wel het nodige overleg. Je moet goed met elkaar praten voordat duidelijk is dat je het eens bent over een moreel oordeel.

REFLECTIEVRAAG

1.5 Schrijf een aantal uitspraken op waarmee je het de laatste tijd eens was. Hoe weet je nu dat je het eens was met die persoon of die uitspraak? Beschrijf het proces dat zich afspeelde bij jou toen je het eens was. Hoe ging dat? Wat gebeurde er?

1.3 Waaraan herken je een moreel oordeel

We weten nu dat een moreel oordeel het resultaat is van een bepaalde manier van kijken naar de wereld, en dat het resultaat van deze manier van kijken individuen overstijgt maar niet objectief is. In deze paragraaf bespreken we hoe je van een ondoordacht moreel oordeel naar een weloverwogen moreel oordeel kunt komen. We kijken daartoe eerst naar de kenmerken van een moreel oordeel. Hoe ziet een moreel oordeel er verder uit? Waaraan kunnen we het herkennen?

Vijf kenmerken van morele oordelen

We geven vijf kenmerken waarmee we het morele gezichtspunt en het resultaat ervan, morele oordelen, kunnen onderscheiden. Een moreel oordeel:

- 1 gaat over menselijk gedrag
- 2 overstijgt het individuele (is veralgemeniseerbaar)
- 3 is normatief (schrijft voor hoe het moet)
- 4 is gericht op het goede
- 5 kan morele verontwaardiging veroorzaken

Ad 1 Het gaat over menselijk gedrag

Een moreel oordeel gaat altijd over *gedrag van mensen*. Het betreft niet de kwaliteit van een laptop, het gaat niet over het mooie weer of over de spannende film van gisteravond. Morele oordelen zijn een oordeel over gedrag van mensen.

Kenmerken

Ad 2 Overstijgt het individuele

Een moreel gezichtspunt overstijgt automatisch het individuele. Wat ik voor mij goed vind om te doen, verwacht ik ook van jou. En dat wat ik in jouw gedrag afkeur, kan ik zelf ook niet maken. Dit snappen alle kinderen op de wereld. Als de één een snoepje mag, dan mag de ander het ook. Dat is eerlijk en eerlijkheid geldt voor alle kinderen en volwassenen (hoewel managers in organisaties dit soms vergeten). Deze eigenschap van morele oordelen betekent dat oordelen in één situatie automatisch ook oordelen betekent over anderen in zo'n zelfde situatie. We noemen dit het *universaliteitsprincipe*. Het universaliteitsprincipe houdt in dat morele oordelen inherent veralgemeniseerbaar zijn. Een morele uitspraak over iemand in een situatie is meteen een uitspraak over alle mensen in dezelfde situatie. Als Kevin en Charlotte te laat de klas binnenkomen en een uitbrander krijgen van de docent, dan verwacht iedereen dat Kayley, die daarna nog binnenkomt, ook een uitbrander krijgt. Als dit niet gebeurt, kijkt iedereen vreemd op. Ja toch?

**Universaliteits-
principe**

1

Iedereen snapt het universaliteitsprincipe.

Ad 3 Is normatief

Een derde kenmerk van het morele gezichtspunt is dat het *normatief* is. Het gaat er om hoe je *behoort* te handelen. Het schrijft voor wat je moet doen. Het gaat niet over hoe de wereld is (dat is kennis), maar over hoe de wereld *zou moeten zijn*. Echter, een voorschrift hoe je behoort te handelen kan ook een recept zijn om koekjes te bakken. Dat schrijft immers ook voor wat je moet doen. En een recept volgen is niet wat we gewoonlijk moreel handelen noemen. Daarvoor is een vierde kenmerk van moreel oordelen nodig.

Als je met een vinger naar een ander wijst, wijzen er drie terug.

Ad 4 Is gericht op het goede

Een vierde kenmerk van het moreel gezichtspunt is dat het gericht is op zaken die op zichzelf goed of nastrevenswaardig zijn. Dus niet zaken die wenselijk zijn vanwege een erbuiten gelegen doel, maar zaken die om zichzelf nastrevenswaardig zijn. Het recept volgen bijvoorbeeld, is goed omdat je er lekkere koekjes mee krijgt. Maar een moreel oordeel volgen is goed op zichzelf, zelfs wanneer het niet tot resultaten leidt. Denk bijvoorbeeld aan een student die heel hard werkt. Deze wordt hierom geprezen, ook al zijn de cijfers slecht. Inzet is op zichzelf goed, nastrevenswaardig. Zulke op zichzelf nastrevenswaardige zaken noemen we *morele uitgangspunten*. In morele oordelen zijn altijd morele uitgangspunten herkenbaar. Vaak blijven ze onuitgesproken, soms ook worden ze expliciet genoemd in een oordeel. Bijvoorbeeld als je zegt dat iets niet eerlijk is of onrechtvaardig. Eerlijkheid en rechtvaardigheid zijn twee voorbeelden van morele uitgangspunten. We geven in figuur 1.2 een aantal voorbeelden van morele uitgangspunten die op zichzelf nastrevenswaardig zijn. Voor de duidelijkheid zetten we naast de morele uitgangspunten zaken met een extern doel die hierop lijken.

**Moreel
uitgangspunt**

FIGUUR 1.2 Voorbeelden van morele uitgangspunten

Morele uitgangspunten	Zaken met een extern doel
Een goed leven	Veel verdienen
Eerlijk zijn tegen je vrienden	Goede kleding
Inzet (op school)	Je diploma
Vriendschap	Veel vrienden hebben
Ik wil de wet niet overtreden	Een boete ontlopen
Gezondheid	Gezond eten
Je moet dieren met respect behandelen	Smaakvol hondenvoer
Aandacht voor je medemens	Aandacht van je medemens

Ad 5 Kan morele verontwaardiging veroorzaken

Een laatste kenmerk van morele oordelen is dat het een heel specifiek soort emotie, *morele verontwaardiging*, los kan maken bij mensen. Je kent het wellicht zelf wel dat je verontwaardigd bent als iemand je oneerlijk behandelt. Het oordeel 'dat is niet eerlijk' veroorzaakt een verontwaardiging die we kunnen herkennen doordat iemand bijvoorbeeld met meer stemverheffing gaat spreken. Deze morele verontwaardiging moet je niet verwarren met het oordeel. De verontwaardiging is een gevolg van het oordeel en niet het oordeel zelf. De verontwaardiging is dus ook geen reden voor het oordeel. De wijze waarop je behandeld wordt, is niet immoreel omdat je er verontwaardigd over bent. Je bent verontwaardigd omdat je immoreel behandeld wordt. De verontwaardiging is een gevolg van het oordeel. Een moreel oordeel is geen gevoel, hebben we gezien in paragraaf 1.2. Het brengt wel vaak een bepaald gevoel met zich mee.

Morele verontwaardiging

Verontwaardiging is een gevolg van een moreel oordeel, geen reden ervoor.

Met behulp van deze kenmerken kunnen we nu ook tot een definitie komen van een moreel oordeel.

Een moreel oordeel is een waardering van menselijk gedrag aan de hand van morele uitgangspunten.

Moreel oordeel

We weten nu wat je doet als je moreel oordeelt en waaraan we morele oordelen kunnen herkennen. Maar wat hebben die mooie woorden ethiek en moraal hiermee te maken? En wat betekent dat voor ons dagelijks functioneren?

REFLECTIEVRAAG

1.6 Welk gedrag roept bij jou morele verontwaardiging op? Waarover maak jij je druk?

1.4 Ethiek, moraal en het moreel vertoog

We hebben gezien dat morele oordelen niet objectief zijn in de, voor iedereen gelijke, wereld buiten ons. We hebben ook gezien dat morele oordelen niet persoonlijk zijn zoals gevoelens. Morele oordelen beperken zich niet tot jouw binnenwereld alleen. Je spreekt immers een verwachting uit over hoe jij je wilt gedragen in de toekomst en wat je verwacht van anderen. Een moreel oordeel strekt zich uit over de tijd en over meerdere mensen. In deze paragraaf bespreken we hoe morele oordelen tot stand komen.

Morele oordelen zijn niet persoonlijk, maar wel aan personen gebonden.

Als je weloverwogen een moreel oordeel wilt vormen in een situatie, dan is een effectieve methode erover spreken met anderen. Dit betekent het uitspreken van oordelen, het onderbouwen van je oordeel met argumenten, het wegen van deze argumenten et cetera. In zo'n gesprek herzie of nuanceer je je eigen oordeel wellicht ook. Wat je dan doet is niet het leren kennen van een gezamenlijke buitenwereld, of het ervaren van een persoonlijke binnenwereld, maar een *samenstellen* van een met anderen gedeelde *tussenwereld*. In een gesprek vorm je je eigen morele oordeel en vormen de anderen hun oordeel. In zo'n gesprek wordt duidelijk waarover je het eens bent met elkaar, en in hoeverre je het oneens bent. Zo'n gedeeld moreel oordeel van meerdere mensen of een groep noemen we *moraal*.

Moraal

Moraal is het geheel van gedeelde morele oordelen van een groep dat ontstaat in een gesprek. Het is het geheel van morele regels waaraan wij onszelf en anderen in redelijkheid gehouden achten.

Het woord moraal is gevallen. Vaak wordt dit woord in een adem genoemd met ethiek of als synoniem voor ethiek. Dat is ook niet zo gek, want oorspronkelijk betekenen de woorden hetzelfde. Ethiek komt van het Griekse woord 'ethos' en moraal van het Latijnse 'moralis'. Beide woorden betekenen 'gewoonte, gebruik'. En het Grieks en Latijn zijn nu eenmaal de talen waarin voor het eerst in onze cultuur systematisch over onze zeden werd nagedacht. Vandaar dat we het woord ervoor uit die talen hebben overgenomen. Hiermee zijn we meteen gekomen op het verschil in betekenis tussen ethiek en moraal. Moraal is, zo hebben we gezien, het geheel van morele regels. Het begrip *ethiek* reserveren we voor de betekenis 'studie, de wetenschap van de morele regels'.

Ethiek

Ethiek is de wetenschap die moraal bestudeert en die tracht de moraal verder te helpen door nieuwe argumenten te ontwikkelen en te gebruiken in afwegingen.

Uit deze omschrijving van moraal wordt duidelijk dat de moraal kan verschillen tussen groepen mensen. En dat kennen we ook in de wereld. Je komt bij een vriend of vriendin thuis en merkt dat de mores daar anders is.

Op vakantie in een ander land word je ook geconfronteerd met de andere zeden en gebruiken. En – nu komen we bij de doelstelling van dit boek – in je vakantiebaantje of op je stageplek zal ook blijken dat men er specifieke verwachtingen heeft over hoe je met elkaar en met de klanten omgaat. Elke organisatie en elk vakgebied heeft zijn eigen verzameling morele oordelen, zijn eigen moraal.

Verwachtingen

1

Normen en waarden zijn universeel. Het zijn de morele oordelen die verschillen tussen mensen.

De moraal van een familie, organisatie of cultuur wordt vaak aangeduid met de *normen en waarden*. Dit is een misleidende term want het zijn niet de normen en waarden die verschillen, maar de morele oordelen van die groep. Normen en waarden zijn universeel. Iedereen is voor respect, vrijheid, vrede en rechtvaardigheid. Het is de afweging tussen de verschillende normen en waarden in specifieke situaties, i.e. het morele oordeel in een actuele situatie, die kan verschillen tussen groepen mensen. Het zijn dus niet de normen en waarden die verschillen maar de moraal, dat wil zeggen de verzameling morele oordelen in concrete situaties, die verschilt tussen (groepen) mensen.

Normen en waarden

Normen en waarden komen ter sprake in het volgende hoofdstuk. We gaan nu in op de kenmerken van het gesprek over moraal.

Moraal is het resultaat van een gesprek

Moraal is het product van een gesprek in een groep. De moraal van een groep is nauw verbonden met het voeren van een gesprek. Niet alleen is een gesprek de methode om het gedeelde morele oordeel te vinden. Het is ook een direct gevolg van de kenmerken van morele oordelen. Dit laatste lichten we toe.

Laten we nogmaals kijken naar de eerste drie kenmerken van een moreel oordeel (zie paragraaf 1.3). Als we een moreel oordeel uitspreken, gaat het altijd over hoe mensen met elkaar omgaan. Daarnaast hebben we gezien dat een oordeel in een situatie, automatisch met zich meebrengt dat het ook geldt voor anderen in die situatie. En we hebben gezien dat een oordeel voorschrijft wat we moeten doen. Dat waren de eerste drie kenmerken van morele oordelen. Deze drie kenmerken brengen met zich mee dat over morele oordelen heel snel een *moreel gesprek* ontstaat.

Moreel gesprek

Als iemand bijvoorbeeld zegt: 'De pizza is lekker', dan is het eenvoudig om te reageren: 'Tja, ik houd meer van spaghetti.' Het laat je wellicht koud of een ander wel of niet van pizza houdt. Als iemand daarentegen zegt: 'Ik vind dat je op elkaar moet wachten als je met dezelfde trein gaat', dan betekent deze uitspraak voor jou iets, want de uitspraak geldt ook voor jou. Er wordt immers uitgesproken wat jij *behoort* te doen. Als die uitspraak voor jou een betekenis heeft, is het veel moeilijker om te reageren met een: 'Mooi dat jij dat vindt, ik vind van niet.'

Een moreel oordeel nodigt heel sterk uit om te reageren, om een gesprek aan te gaan. Daar komt nog bij dat het laatste kenmerk, de specifieke emotie 'morele verontwaardiging' dat morele oordelen losmaakt, dit effect nog eens versterkt. Als mensen verontwaardigd zijn, is het veel moeilijker voor hen om hun mond te houden.

Een moreel oordeel verleidt tot een gesprek.

Als we zeggen dat moraal leidt tot gesprek, dan heeft het woord gesprek hier een heel brede betekenis. Het kan een echt gesprek zijn tussen twee studenten die afspreken dat ze op elkaar wachten voordat ze naar de trein gaan. Het kan een docentenvergadering zijn van twintig mensen met een voorbereid agendapunt waar al veel discussie over is geweest, en waar men 'nu niet tot een besluit komt'. Het kan een hogeschool of universiteit zijn waar al maanden op allerlei wijzen gepraat wordt of men op moet treden tegen digitaal pesten op het computernetwerk binnen de instelling. Maar er is ook sprake van een continu moreel 'gesprek' in de samenleving. Als samenleving vormen en hervormen wij voortdurend onze moraal door middel van interactie en communicatie. Op maatschappelijk niveau gebeurt dit onder andere door de televisieprogramma's waar we naar kijken, de politici die we aanhoren of de kranten die we lezen. Zo is er in de afgelopen jaren veel gepraat over de integratie van allochtonen in de multiculturele samenleving.

REFLECTIEVRAAG

1.7 Sla een krant op en kijk. Welke morele oordelen liggen besloten in de koppen of de artikelen?

Vertoog

De betekenis van het woord 'gesprek' is hiermee zo opgerekt, dat we een nieuw woord voor dit verschijnsel introduceren. We gebruiken het woord *vertoog* om aan te geven dat een groep mensen interactie heeft en daarmee haar moraal vormt. Het woord interactie kan hier nog van alles betekenen: roddelen in de koffiepauze, politieke debatten, sms'en en chatten met je vrienden, ingezonden stukken in de krant, tv-kijken, et cetera.

Moreel vertoog

Het moreel vertoog is het geheel aan communicatie en interactie waarin mensen hun morele oordelen, en daarmee hun moraal, vormen en op elkaar afstemmen.

De informatie- en communicatierevolutie die de afgelopen twee decennia heeft gewoed, heeft grote invloed op dit maatschappelijk vertoog. In de tijd dat jullie ouders verkering hadden, spraken ze elkaar met tussenpozen van een paar dagen of meer. Als er onbegrip of onenigheid was, fietsten ze die avond naar huis en zeurden tegen een broer of zus. De volgende dag

belden ze misschien met de huistelefoon die centraal in het woonhuis stond, zodat je nooit alleen sprak. Vergelijk dit met de snelheid van communicatie nu. Op de fiets naar huis sms je met vrienden, of juist met je vriend(in), die er op dat moment al over chat op msn. Als je thuiskomt kun je op Hyves al lezen dat de verkering over is, of dat het misverstand is opgelost. Ook in organisaties zijn de gevolgen van de informatie- en communicatierevolutie zichtbaar. Via het office-pakket heeft heel de afdeling inzicht in de agenda van de leidinggevende en we werken allemaal op een flexibele werkplek. Het gaat er niet om dit als vooruitgang of achteruitgang te kwalificeren. Punt is dat de vorm waarop het moreel vertoog wordt gevoerd, verandert en wij veranderen mee. Kortom, in onze cultuur en in ons werk is de moraal doorlopend onderwerp van gesprek en daarmee is de moraal doorlopend in ontwikkeling.

We zijn continu in interactie met elkaar en in die interactie vormen we onze moraal.

Het voeren van een gesprek is niet alleen belangrijk voor het vormen van onze morele oordelen en onze moraal, maar ook voor ons professioneel functioneren. Elk beroep brengt zijn eigen morele kwesties met zich mee die een competente professional moet kunnen oplossen. Het is dus belangrijk dat we het morele gesprek goed kunnen voeren. Dat we vaardige gesprekspartners zijn, voor onszelf en voor onze collega's. In de laatste paragraaf bekijken we wat je moet kunnen om hierin goed te functioneren.

Professionals

REFLECTIEVRAAG

1.8 Wat was de laatste keer dat je een gesprek had over een moreel onderwerp? Beschrijf het onderwerp, de vorm van de interactie en het verloop van het gesprek. (Tip: het is nooit langer dan een of twee dagen geleden.)

1.5 Morele competenties

Wat moet je eigenlijk kunnen om een volwaardig gesprekspartner te zijn in het morele vertoog? Kort samengevat komt het erop neer dat je zelf moreel moet kunnen nadenken en redelijke argumenten moet kunnen geven. Voor dit nadenken is het allereerst belangrijk dat je je morele intuïtie de baas wordt. Onze morele intuïtie is als een automatische piloot. Hij doet het prima, 95 procent van de tijd, maar je moet hem wel op tijd uitschakelen. Let wel, je morele intuïtie is niet fout, hij schiet alleen tekort bij ingewikkelde situaties.

Van morele intuïtie naar weloverwogen oordeel

Als je in een situatie terecht komt waarover een moreel oordeel mogelijk is, dan komt dat oordeel meestal ook 'vanzelf'. Je kent vast wel het verschijnsel dat iemand iets doet en dat je daar meteen wat van vindt. Je hoeft niet eerst een tijd te piekeren wat je oordeel is. Je weet het meteen. We noemden dit in paragraaf 1.1 een *intuïtief moreel oordeel*. Ieder mens heeft een morele intuïtie waarmee hij of zij in staat is direct en zonder al te veel na te denken te oordelen over een situatie. Met deze morele intuïtie word je niet geboren. Je leert het in de loop van je leven aan door middel van de ervaringen die je opdoet.

Er zijn een aantal redenen waarom dit oordelen met behulp van je morele intuïtie tekortschiet in je functioneren als professional:

- 1 Je morele intuïtie is niet uit te leggen aan anderen.
- 2 Als je alleen intuïtief oordeelt, kun je niet leren van je fouten en successen.
- 3 Je intuïtie bereidt je niet voor op nieuwe situaties.

Ad 1 Je morele intuïtie is niet uit te leggen aan anderen

Een intuïtief oordeel is moeilijk uit te leggen aan collega's of andere betrokkenen voor wie jouw oordeel ertoe doet. Een intuïtief oordeel is immers per definitie een oordeel dat zich aan je bewuste overwegingen onttrekt. Het is er, voordat je hebt nagedacht. Dat maakt het juist intuïtief. Als collega's vragen waarom je een bepaald oordeel hebt over een situatie, is dat moeilijk uit te leggen. De overwegingen hebben niet bewust plaats gehad en je kunt het dus ook niet desgevraagd uitleggen. Voor een professional is dit onder de maat, want als je goed wilt samenwerken met anderen moet je kunnen uitleggen waarom je de keuzes maakt die je maakt. Het onderbouwen van je morele oordelen is een voorwaarde voor professioneel functioneren.

Veel mensen wéten niet eens dat hun morele oordeel op de automatische piloot staat.

Ad 2 Je leert niet van een intuïtief oordeel

Als je oordeel intuïtief is, kun je er veel moeilijker op terugkijken. Je kunt veel moeilijker overdenken of je oordeel heeft voldaan, of het tekortschoot en zo ja, waarin dan wel precies. Van een intuïtief oordeel kun je niet uitleggen welk aspect in de situatie nu de doorslag gaf tot dit oordeel. Dus weet je ook niet wat je de volgende keer in een iets andere situatie zult oordelen. Er is, kortom, geen mogelijkheid om je moreel functioneren systematisch te verbeteren. Juist voor een professional is dit onder de maat.

Ad 3 Je intuïtie bereidt je niet voor op nieuwe situaties

We hebben gezegd dat je morele intuïtie zich vormt in de loop van je leven door de levenservaring die je opdoet. Voor je professioneel functioneren leggen we de lat wat hoger dan dit leren door ervaring. Jonge professionals worden opgeleid voor taken waar ze nog geen ervaring mee hebben. Ook met de nieuwe morele vragen die je zult tegenkomen in je werk heb je nog geen ervaring. Toch wil de opleiding je voorbereiden op het morele oordeel dat je

dan moet formuleren. Om beter voorbereid te zijn op nieuwe morele situaties en de noodzaak daarover een oordeel te geven, is het zaak te oefenen met het expliciet formuleren en onderbouwen van een moreel oordeel.

Je morele intuïtie laat je in de steek in een nieuwe omgeving.

We zien, kortom, een noodzaak tot het expliciet formuleren en onderbouwen van je morele oordeel. De manier waarop we dat doen, is door het morele oordeel te beschouwen als een antwoord op een morele vraag. We formuleren een vraag en kijken of we goede argumenten kunnen vinden om tot een antwoord te komen waar we achter staan. Dat is de functie van het stellen van een morele vraag. Het is een hulpmiddel om een proces op gang te krijgen waarin je je oordeel beter onderbouwt.

Morele vraag

Het vinden van redelijke argumenten

We beschouwen ons morele oordeel als een antwoord op een *morele vraag*. Dit is niet vanzelfsprekend en ook niet altijd eenvoudig, maar het is een hulpmiddel om een proces op gang te krijgen waarin we ons oordeel beter kunnen onderbouwen en uitleggen aan anderen, en waarin we beter kunnen oordelen in situaties die we nog nooit hebben meegemaakt.

Morele argumenten

Een morele vraag moet een onderzoek op gang brengen dat je verder brengt in het begrijpen van een morele kwestie. Dit lukt alleen als de vraag gaat over waar jij je het meest druk om maakt. Dit kan verschillen per persoon!

VOORBEELD 1.2

Als een docent in zijn boosheid vloekt in de klas, kun je van oordeel zijn dat dat niet mag. De redenen waarom je dat vindt, kunnen verschillen. Er zijn dus verschillende morele vragen die je hierbij kunt stellen:

- Mag een docent vloeken in de klas?
- Mag je vloeken in de klas?
- Mag een docent zijn boosheid uiten in de klas?

Deze vragen wijzen in verschillende antwoordrichtingen. De eerste vraag wijst in de richting van de specifieke verantwoordelijkheid die een docent heeft voor een klas. De tweede vraag wijst veel meer op de algemene norm dat vloeken in het openbaar niet hoort. En de derde vraag gaat weer over andere zaken, namelijk de verantwoordelijkheid voor het leerproces en de rol van persoonlijke emoties. Misschien vind je wel dat studenten niets te maken hebben met de persoonlijke sores van een docent en dat hij jullie er ook niet mee moet lastigvallen.

Dit is een voorbeeld van een situatie waarover je kunt oordelen 'dat hoort niet'. Maar mensen die vinden dat het niet hoort, kunnen dit om heel verschillende redenen doen. Ze zijn het dus niet echt met elkaar eens, al lijkt dat wel zo. Als je aan je desbetreffende docent of medestudenten wilt vertellen wat je vindt, moet je wel weten waar je oordeel eigenlijk over gaat.

Om daar achter te komen moet je een morele vraag formuleren waar je intuïtieve oordeel een antwoord op kan zijn. Probeer maar eens. Welke van de drie hiervoor gestelde vragen vind jij het belangrijkste om te beantwoorden? Of vind je moreel niets van de situatie en dus geen van de drie vragen de moeite waard?

1

Als je hetzelfde oordeel hebt, hoef je nog niet hetzelfde uitgangspunt te delen.

Als je weet welke vraag jij belangrijk vindt, kun je op zoek gaan naar redelijke argumenten om tot een bevredigend antwoord te komen. Je bent dan op zoek naar de redenen waarom je vindt wat je vindt. De verzamelnaam voor morele redenen is 'morele uitgangspunten', die we al bespraken in paragraaf 1.3. In het volgende hoofdstuk gaan we verder in op deze redenen voor een moreel antwoord.

Schema van het boek

We kunnen nu het denkschema van het boek opstellen:

- 1 Om onze morele competentie te verhogen, moeten we onze morele oordelen beter onderbouwen.
- 2 Hiertoe formuleren we een morele vraag, waarop ons intuïtief moreel oordeel een antwoord kan zijn.
- 3 Deze vraag gaan we vervolgens systematisch beantwoorden.
- 4 In het proces van het systematisch beantwoorden van de vraag komen dan vanzelf de relevante morele argumenten bovendrijven.

REFLECTIEVRAAG

- 1.9 Herinner je een moment uit je leven waarvan je nu zegt, dat had ik anders moeten doen. Waardoor kwam het dat je over het hoofd zag wat je later wel bent gaan zien? Wat is er bij jou veranderd?

Samenvatting

-
- ▶ De wereld en alles wat er is, kunnen we:
    - kennen
    - ervaren
    - beoordelen
  - ▶ Het resultaat van het beoordelen heet een moreel oordeel en heeft de volgende kenmerken. Een moreel oordeel:
    - gaat over gedrag van mensen
    - is inherent veralgemeeniseerbaar
    - is normatief
    - is gericht op het goede
    - roept een specifiek soort emotie op
  - ▶ Morele oordelen genereren bijna automatisch een gesprek. Dit gesprek vindt in gezinnen, in organisaties en in de samenleving plaats en heet het moreel vertoog.
  - ▶ Professionals moeten vaardig zijn in het morele gesprek. Hiervoor zijn twee vaardigheden belangrijk:
    - het stellen van morele vragen
    - het geven van morele argumenten

'Wat is je mening?'
